

УДК 342.4

Г.В. Берченко

**УКРАЇНЬСЬКА НАЦІЯ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ
СУБ'ЄКТ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

У статті досліджена проблема конституціоналізації нації в Україні у взаємозв'язку зі становленням громадянського суспільства, обґрунтована необхідність виховання конституційного патріотизму у громадян України.

Ключові слова: *українська нація, громадянське суспільство, конституційний патріотизм.*

У статье исследована проблема конституционализации нации в Украине во взаимосвязи со становлением гражданского общества, обоснована необходимость воспитания конституционного патриотизма у граждан Украины

Ключевые слова: *украинская нация, гражданское общество, конституционный патриотизм.*

In the article the problem of constitutionalization the nations in Ukraine in interrelation with formation of a civil society is investigated, necessity of education of the constitutional patriotism at citizens of Ukraine is proved

Key words: *the Ukrainian nation, a civil society, the constitutional patriotism.*

Яким чином в Україні конституціоналізована нація як політичний суб'єкт і яку роль вона відіграє у формуванні громадянського суспільства? Чи є сучасне громадянське суспільство надійним підґрунтям української нації?

На сьогоднішній день ці питання привертають увагу більшою мірою представників інших соціальних наук: історії, філософії, соціології, політології. Разом з тим, вони є певною мірою засадничими, методологічними і для науки конституційного права. Залежно від відповіді на них повинна розвиватися конституційна доктрина в Україні, яка має визначити шляхи подальшого конституційного реформування.

Окремі аспекти зазначеної проблематики знайшли свої відображення у працях таких вчених як У. Альтерматт, Ю.Г. Барабаш, Ю.Габермас, Я. Грицак, К. Калхун, А.Ф. Карась, Д.Кін, А.Ф. Колодій, А. Селігман, Е.Сміт, Ф. Фукуяма, Д. Шнаппер та інших.

Метою статті є встановлення ролі української нації у формуванні громадянського суспільства. Завданнями статті є: дослідження конституціоналізації нації в Україні, обґрунтування необхідності виховання конституційного патріотизму у громадян України. Новизна статті полягає у дослідженні конституційних засад української нації у взаємозв'язку зі становленням громадянського суспільства в Україні.

Ще в Декларації про державний суверенітет 1990 р. українська нація почала виокремлюватись як суб'єкт державотворення, що має яскраво виражений етнічний характер, оскільки в ній йшлося про мовні та культурні потреби нації. В Конституції 1996 року з одного боку українська

нація вживається у тотожному значенні Українського народу, тобто громадян України всіх національностей, з огляду на те, що саме їх спільна реалізація права на самовизначення призвела до утворення держави Україна (абз. 3 Преамбули Конституції). З іншого – у ст. 11 українська нація розглядається як суто етнічна спільнота, а не як етнополітичний суб'єкт державотворчих процесів: "Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичній свідомості, традицій і культури".

Ми погоджуємося з Ю.Г. Барабашом, що в існуючих конституційних умовах взяття за основу саме етнічних характеристик української нації, яка проголошується, як титульна, може призводити до виникнення протистояння всередині суспільства. Тоді як в багатьох випадках саме пожертвими такими етнокультурними статусними елементами дозволяло створювати справжні політичні нації [1, 29].

Термінологічна плутанина дається взяти і при застосуванні норм Конституції України. Цікавим є рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 27.05.2008 р. по справі № 4/92 за позовом до Президента України. Позивач вимагав заборонити Президенту застосовувати поняття "українська нація", оскільки на його думку Президент таким чином ігнорує зафіксований в Конституції України факт нетотожності понять "український народ" і "українська нація", що випливає зі ст. 11 Конституції. Суд відмовляючи в задоволенні позову послався на те, що з усіх визначень нації, що даються у тлумачних словниках впливає тотожність поняття "нації" і "народу". При цьому судом не встановлено, що в Конституції України вони протиставленні одне одному чи є не тотожними за змістом [2].

З іншого боку, у рішенні Конституційного Суду України від 20.12.2007 р. № 13-рп-2007 (справа про розповсюдження іноземних фільмів) суд фактично визнав розповсюдження фільмів публічною сферою, на яку поширюються вимоги про обов'язкове застосування української мови як державної згідно зі ст. 10 Конституції України. Причому аргументація такого підходу робилася, в тому числі і з посиланнями на обов'язок держави з "консолідації і розвитку української нації", закріпленого в ст. 11 Конституції.

Ст. 11 Конституції України стала підґрунтям для здійснення державою цілого комплексу заходів. В Україні функціонує Інститут національної пам'яті, основною функцією якого є саме "участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, зокрема щодо сприяння державою відповідно до статті 11 Конституції України консолідації та розвитку української нації, її історичній свідомості та культури" [3]. На реалізацію ст. 11 Конституції України розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2008 р. № 364-р схвалена Концепція Загальнодержавної національно-культурної програми дослідження Голодомору 1932 – 1933 років в Україні та увічнення пам'яті його жертв на період до 2012 року [4].

Таким чином, держава починає виконувати не притаманні їй функції, і ставити історичну науку на службу консолідації української нації. Насправді ж завдання ж держави – приводити до суспільного знаменника, узгоджувати групові інтереси, домагатися компромісів і сіяти злагоду. Цій ролі навряд чи відповідатиме наявність будь-якої державної ідеології. Державна ідеологія передбачає її обов'язковість, а значить, духовний, а можливо, й політичний тиск на громадян, що заперечує демократію, прокладає шлях до тоталітаризму [5, с. 68].

Дійсно, національна складова є суттєвою підпорою для лібералізму на Заході. Національні переконання впливають на спосіб мислення, цінності, норми і зразки поведінки, уявлення про соціальну справедливість, а також на весь діапазон практичної політики, яку вони підтримують [5, 248].

Проте спроба національної консолідації на суто етнічних підставах за допомогою посилання на ст. 11 Конституції в Україні виглядає сьогодні в Україні достатньо ризикованою. Як показав історик Ярослав Грицак, сьогодні в Україні змагаються між собою три основні ідентичності: російська, українська і радянська [6, 190-191]. Проблема полягає в тому, що жодна зі згаданих ідентичностей них не є сильнішою за іншу. На думку Я. Грицака практично всі пострадянські держави страждають від сильно вираженої кризи ідентичностей [6, 194]. Він заперечує центральну роль націоналізму в Східній Європі, та не вважає національні ідентичності за безумовно найважливіші ідентичності [6, 195].

Що ж тоді може об'єднати громадян в Україні? Таке ж питання актуальне і на Заході, проте з інших причин. Ю. Габермас запитує: "чи може сама нація виконати свою інтегративну функцію, коли національна держава у внутрішніх справах усвідомлює виклик вибухової сили мультикультурності, а в зовнішніх – тиск із боку проблем глобалізації?" [7, 168].

Так, Ентоні Сміт вважає, що процеси глобалізації аж ніяк не приводять до зменшення впливу націоналізму чи розмивання структури націй, а навпаки сприяють поширенню того впливу і заохочують нації до більшої активності й самобутності [8, 127]. Натомість Юрген Габермас пропонує інший підхід. Він спробував заперечити ефективність та легітимність націй і національності для громадянського суспільства [9, 443]. Ю. Габермас говорить про конституційний патріотизм, поняття якого ввів в обіг Дольф Штернбергер [10]. В інтерпретації Габермаса конституційний патріотизм вимагає політичної лояльності від громадян по відношенню до конституційних рамок, проте не передбачає переплавлення культурних відмінностей в одному котлі [11, 226].

"Конституційний патріотизм", на відміну від "умовної форми національної сутності, не відповідає конкретній цілісності, а навпаки – абстрактним процесам та принципам" [12, 78]. На думку Габермаса досвід багатокультурних суспільств, наприклад, Швеції та США, свідчить нині про те, що політична культура, у якій можуть закорінитися консти-

туційні закони, не конче мусить спиратися на спільне для всіх громадян етнічне, мовне та культурне походження. Ліберальна політична культура встановлює тільки спільну назву конституційного патріотизму, який розвиває свідомість багатоманітності і, водночас, поєднаності, на ґрунті співіснування різних способів життя багатокультурного суспільства [13, 349]. Оскільки ідентифікація з державою трансформується в орієнтацію на конституцію, універсалістські принципи конституції набувають переважного значення перед партикулярним, обмеженим контекстом національної історії конкретної держави [14, 72-73]. Таким чином, Ю.Габермас запропонував сучасний аналог національної ідентичності, що в свій час замінила традиційні партикулярні ідентичності.

Проте ця позиція Ю.Габермаса зустріла серйозну критику. Д. Шнаппер вважає, що "згода інтелекту поділяти абстрактні ідеї, такі як права людини, повага правової держави, не зможе замінити, принаймні в передбачуваному майбутньому, політичну та емоційну мобілізацію, які породжує процес впровадження національної традиції" [12, 81]. Крім того, на її думку повна логічність та абстрактність політичного задуму робила б цю "чисту" націю занадто крихкою [12, 82].

А.Ф. Карась зазначає, що "конституційний патріотизм" не є і не може бути патріотизмом абстрактної уяви, бо конституція завжди тісно пов'язана з визначенням територіальної і народної референції" [9, 443]. Крейг Калхун також схильний вважати, що націоналізм здійснює емоційний вплив на людей не в останню чергу тому, що допомагає усвідомити своє місце у великому і складному світі і вражаючу протяжність історії. Націоналізм - це позитивне джерело натхнення і взаємних зобов'язань серед великих груп людей [15, 244].

Дійсно, те, що Габермас пропонує замінити конституційним патріотизмом - національну самосвідомість в її дополітичних формах, - є передумовою цього патріотизму [16, 330].

Оскільки загальнолюдські конституційні цінності при перенесенні в умови конкретної країни, набувають певні індивідуальні риси, варто говорити не про повну відмову від ідеї політичної нації, а про її доповнення конституційним патріотизмом.

Дж. Кін з огляду на історичні приклади глокосту євреїв нацистами чи геноциду вірмен в Туреччині 1915 року робить парадоксальний висновок: національна ідентичність - важлива підпора громадянського суспільства та інших демократичних інститутів, може бути найкращим чином збережена внаслідок обмеження її масштабу на користь ненаціональних ідентичностей. На його думку, це також дасть змогу зменшити імовірність її перетворення на антидемократичний націоналізм [17, 100].

На наш погляд, націоналізм не слід однозначно оцінювати позитивно чи негативно. В історії він відіграв значну роль і заперечувати його не можна. Проте сьогодні Україні потрібна, за влучним висловом А. Ко-

лодій, "парасолькова ідентичність" [5, 108-109], яка б об'єднувала громадян і відповідала викликам сучасності. Саме тому, на наш погляд, в сьогоденних умовах для громадянського суспільства національні ідентичності вже не можуть грати вирішальної ролі. Натомість таку функцію може виконати конституційний патріотизм.

На сьогодні в Україні ідея конституційного патріотизму, пов'язана з необхідністю консолідації громадян навколо конституційних цінностей і є чи не єдиним варіантом формування демократичної ідентичності.

З приводу перспектив такої консолідації існують різні думки. Так, М. Дубинянський зауважує, що "шанси кволого українського лібералізму в сутичці з пасіонарним націоналізмом невеликі. Кому потрібні якісь абстрактні загальнолюдські цінності, турбота про чужі права і свободи, гнила толерантність, інтелігентська безхребетність?" [18]. З іншого боку А. Колодій як приклад такої консолідації називає події 2004 р. під назвою "Помаранчева революція", що розвіяла песимізм щодо можливої національної інтеграції усіх мовних та етнічних груп українського суспільства на політичній основі [5, 83]. На думку О.Даниленко багатоманітність не шкодить цілісності соціальної системи. Якщо відмінності не будуть штучно вирівнюватися, нівелюватися, а будуть одне одного доповнювати, якщо різновекторна спрямованість формування і взаємодії ідентичностей буде сполучатися з нерівноважною фрагментарністю коли жоден з фрагментів не притягне інший у співзвучності з ідеями Лейпхарта [19], то це буде сприяти розвитку громадянського суспільства і справжньої демократії [20, 390-391].

Для консолідації суспільства потрібні свідомі дії політичної еліти, певний консенсус політичних гравців щодо ключових конституційних цінностей. Певною спробою цього був круглий стіл, ініційований Президентом України з питань підписання Універсалу національної єдності 3 серпня 2006 року [21], який так і не дав очікуваних результатів. Чому ж на сьогоднішній день і досі відсутній консенсус політичних еліт?

Ю.Габермас розмежує конструктивні і деструктивні комунікативні практики. Комунікативні та стратегічні дії - це породження людського розуму здатного як на творчі, так і на руйнівні вчинки. "Інше-розуму залишається дзеркальним відображенням розуму, що наділений владою. Самопожертва та перебування-у-дозволеності-бути (Seinlassen) залишаються так само прикутими до бажання мати у власному розпорядженні, як повстання супротивників влади проти знущань влади" [22, 301].

Сьогодні ж в нашій країні склалася досить тривожна ситуація. Поширеними є саме деструктивні практики. М. Дубинянський констатує, що "політики активно маніпулюють голосними націоналістичними гаслами, демонструють нездатність ефективно відстоювати стратегічні інтереси держави і виявляють явні авторитарні нахили" [23].

Яким чином все ж таки конструктивні комунікативні практики можуть бути впроваджені в Україні? Ю. Габермас зазначає, що змінити ситуацію при домінуванні деструктивних практик можна за допомогою залучення в комунікативний процес якомога більше число акторів, для чого він навіть пропонує правила етики дискурсу. В спрощеному вигляді в книзі "Залучення іншого. Студії політичної теорії" він дає такі практичні поради: а) ніхто з тих, хто може зробити релевантний внесок у дискусію, не може виключатися з числа її учасників; б) усім надаються однакові шанси на виголошення своїх міркувань; в) думки учасників мають відповідати тому, що вони говорять; г) комунікація мусить бути настільки вільною від зовнішнього та внутрішнього примусу, щоб позиції "Так" чи "Ні" стосовно критикованих претензій на значущість мотивувалися виключно силою переконання вагоміших підстав [7, 66].

Для впровадження таких практик, з одного боку, потрібна політична еліта. З іншого боку потрібно щоб і сам народ був здатен її виділити зі свого середовища і був готовий відгукнутися на її заклики. Тому цей процес є діалектичним. В цілому ми погоджуємося з А. Колодій, що політична нація і громадянське суспільство перебувають у тісній взаємозалежності. З одного боку, відсутність консолідованої політичної спільноти може спричинитися до формування кількох паралельних громадянських суспільств, які не зцементують народ у громадянську націю, а навпаки, створять глибокий рів усередині спільноти. З іншого боку, громадське життя сприяє виникненню спільних в тому числі політичних цінностей, тим самим зміцнюючи політичну спільноту [5, 11].

Використана література:

1. Барабаш Ю.Г. Народ і нація як суб'єкти конституційного права // Конституційний процес в Україні: здобутки та проблеми: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (25-26 черв. 2009 р.). - Х.: Право, 2009. - С. 27-34.
2. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3638428>
3. Положення про Український інститут національної пам'яті: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05.07.2006 р. № 927 // Офіційний вісник України. - 2006. - № 27. - Ст. 1962.
4. Концепція Загальнодержавної національно-культурної програми дослідження Голодомору 1932 - 1933 років в Україні та увічнення пам'яті його жертв на період до 2012 року: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.02.2008 р. № 364-р // Офіційний вісник України. - 2008. - № 17. - Ст. 459.
5. Колодій А.Ф. Національний вибір суспільного буття / А.Ф. Колодій. - Львів: Астролябія, 2008. - 368 с.
6. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Історичні есеї / Я. Грицак. - К.: Критика, 2004. - 344 с.

7. Габермас Юрген Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Ю.Габермас; пер. з нім. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
8. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Ентоні Д. Сміт; пер. з англ. – К.: "К.І.С.", 2004. – 170 с.
9. Карась А.Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А.Ф. Карась. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
10. Штернбергер Д. Конституційний патріотизм // Политическая философия в Германии: Сб. ст. Изензее Й. и др. / пер. с нем. – М.: Современные тетради. 2005. – С. 302-311.
11. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе / У. Альтерматт; пер. с нем. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 367 с.
12. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію націй / Шнаппер Д.; пер. з франц. – Х.: Фоліо, 2007. – 223 с.
13. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 343-359.
14. Хабермас Ю. Расколотый Запад / Ю. Хабермас; пер. с нем. – М.: Издательство "Бесъ Мир", 2008. – 192 с.
15. Калхун К. Национализм / Крэйг Калхун; пер. с англ. – М.: Издательский дом "Территория будущего", 2006. – 288 с.
16. Лейст А. Нация и патриотизм во времена глобализации // Политическая философия в Германии: Сб. ст. Изензее Й. и др. / пер. с нем. – М.: Современные тетради, 2005. – С. 312-335.
17. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Джон Кін; пер. з англ. – К.: К.І.С., 2000. – 192 с.
18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/03/28/3403743/>
19. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт; пер. с англ. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – 287 с.
20. Даниленко О.А. Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории – к формированию социокультурных идентичностей / О.А. Даниленко. – Випуск: ЕГУ, 2007. – 404 с.
21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/done_img/files/universal0308.html
22. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну / Юрген Габермас; пер. з нім. – К.: Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/02/28/3383891/>